

6.

Вплив цінностей підтримки популізму на цінності демократії в Польщі, Угорщині й Україні: порівняльний аналіз

Олександр Кашинський

Як впливає популізм на демократію, у наукових колах залишається дискусійною темою. Головний акцент наукових досліджень впливу популізму на демократію в сучасних умовах спрямований на вивчення наслідків діяльності популістських партій як у складі політичних інститутів, так і поза ними, а також впливу реалізації популістських програм на якість демократії. Проте нерозглянутим аспектом, який потребує дослідження, є вивчення впливу популізму на рівень демократії через призму суспільних цінностей. Популізм може мати не тільки поверховий вплив на демократію через політичні інститути, але й через масові переконання громадян, які підтримують популістів.

У теорії демократизації, яку часто використовують для пояснення трансформаційних процесів у посткомуністичних країнах, головний акцент – пояснити два підходи: структурний і процедурний, де у структурному підході основними атрибутами процесу демократизації є соціально-економічні умови, формування дієздатних політичних інститутів, натомість у процедурному – поведінка еліти, пакти між елітами. Установлення і стабільне функціонування демократії можливе відповідно до зазначених підходів за умов соціально-економічного розвитку, побудови ефективних політичних інститутів і поведінкою політичної еліти, яка

підтримує демократичні цінності та принципи¹. Менше уваги приділяють дослідженню ціннісного впливу на формування демократії, запропонованого в праці Р. Інглегарта та К. Вельцеля². Вплив популізму на демократію також пояснюють на основі вивчення поведінки популістських партій, структурних змін у соціально-економічних умовах суспільств і змін у політичних інститутах демократії як наслідки правління популістських урядів. За твердженням деяких учених, популісти спрямовані не так проти демократії як системи, а як проти ліберальної (представницької) демократії; проти елементів демократизації і стабільного функціонування демократії, запропонованих у структурному підході; проти еліт, що запропоновано у процедурному. Тому постає важливий аспект, який потребує детальнішого дослідження, зокрема як підтримка популістів у суспільстві впливає на базові цінності сприйняття демократії, оскільки це означає, що частина суспільства не повністю толерує ліберальну демократію, яка, за твердженням Р. Інглегарта, устанавлюється в процесі формування критичної маси суспільства з емансипативними цінностями. Тому частина суспільства погоджується деякою мірою на популістську спрямованість проти ліберальної демократії, що може призводити й до підтримки антидемократичних тенденцій. У таких умовах є підстави вказувати на те, що в суспільстві відбуваються ціннісні зміни в бік зменшення підтримки демократії як такої, зокрема через призму емансипативних цінностей. Такі зміни можуть бути спричинені цінностями, які сприяють підтримці популізму, що доведено в роботі Р. Інглегарта та П. Норріс³. Мета нашого розгляду – з'ясувати, як цінності підтримки популізму впливають на цінності демократії в Польщі, Угорщині й Україні. Ці країни взято до уваги, урахувуючи те, що Польща – сформована і стабільна

¹ Rustow D., *Transitions to democracy: toward a dynamic model*, *Comparative Politics*, 1970., Vol. 2 №3, P. 91.

² Инглхарт Р., Вельцель К., *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*, Москва: Новое издательство, 2011.

³ Inglehart R., Norris P., *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2818659.

демократія як постсоціалістична країна; Угорщина пройшла подібний шлях, як Польща, у процесі демократизації, проте, починаючи з 2010 року, має проблеми з функціонуванням демократії, а Україна тільки перебуває в процесі демократизації тривалий час і є пострадянською країною. Водночас умови виникнення популізму в трьох країнах подібні, де основне значення мала наявність патерналістських цінностей⁴.

Для визначення цінностей, які впливають на виникнення популізму, до уваги братимемо дослідження Р. Інглегарта та П. Норріс, де Р. Інглегарт указує на те, що виникнення популізму зумовлене такими суспільними цінностями, як: антиглобалізм, анти-імміграція, авторитарні цінності, цінності сприйняття демократії. Окрім того, відстежимо, як цінності підтримки популізму впливають на рівень демократії, оскільки вищевказані цінності можуть впливати загалом на ефективність роботи демократичних інститутів, бо антиглобалізм може бути загрозою для діяльності політичних інститутів держави, які співпрацюють із наднаціональними інститутами; анти-імміграція може викликати недовіру до державних інститутів, якщо вони підтримують політику імміграції або нездатні вирішити цю проблему. Тому прихід популістів на цьому тлі призводить до згорання демократичних норм, за якими функціують політичні інститути. Те ж саме стосується назрівання в суспільстві авторитарних цінностей, коли уряд вимагає більше впливати на інші політичні інститути держави. Отже, варто врахувати в дослідженні не тільки аспект впливу популізму на цінності демократії на рівні суспільства, але й у контексті функціонування політичних інститутів. Це може бути більш очевидним, якщо вплив на демократичні цінності неявний, оскільки період існування стабільної демократії в Польщі не тривалий, а в Україні взагалі відсутній, бо триває лише процес демократизації.

Цінності демократії визначатимемо через поняття емансипативних цінностей, дібраних через опитування організації «World Values Survey».

⁴ Matsiyevsky Y. Kashynskyi O., The sources of populism in East Central Europe, The Ideology and Politics Journal, 2017 Issue 2 (8), pp. 15-37.

Популізм і демократія. Огляд літератури. Вплив популізму на демократію досліджують на рівні пояснень щодо завдань, які ставлять перед собою популісти, зважаючи на суть популізму, зокрема їхню апеляцію до так званого «простого» народу. У поясненні дослідниці Н. Урбінаті популізм спрямований проти ліберальної демократії (у розумінні представницької), коли популісти головно стикаються із системою стримування і противаг у демократичній системі. Вони вказують на те, що політичні інститути в цій системі стримування і противаг мають виконувати волю народу, фактично закликаючи до прямої демократії, де рішення ухвалює більшість⁵. Але в чиїх інтересах ця більшість може ухвалювати рішення, породжує питання про демократичність таких закликів популістів, бо коли більшість ухвалює рішення категорично в своїх інтересах, демократичні процеси піддано сумніву, оскільки інтереси меншості знівельовано. Дослідниця К. Калтвасер указує на те, що популізм може бути як корекцією демократії, так і загрозою. Усе залежить від контексту, зокрема, чи популісти перебувають в опозиції чи в уряді, а також від ступеня демократичної консолідації суспільства. У консолідованих демократіях популізм серйозно не загрожує демократичності системи, а в «крихких» демократіях популізм становить серйозну загрозу, оскільки підриває довіру до політичних інститутів, особливо не до виборних, хоч і подібний процес відбувається в консолідованих демократіях⁶. Науковці С. Левицький і Дж. Окстон зазначають, що не варто недооцінювати негативного впливу популізму на демократію, оскільки популісти, окрім сприяння зниженню довіри до демократичних інститутів, вважають, що вони отримали мандат від народу, а тому можуть боротися проти владної еліти. Також потрібно врахувати те, що популісти часто є в опозиції до парламенту, уряду чи верховного суду, а тому в їхніх інтересах – послабити ці інститути. С.Левицький і Дж. Окстон вважають що популісти в демократичних системах можуть послаблювати демократичні інститути і звертатися до

⁵ Urbinati N., *Democracy and Populism, Constellations*, 1998 Vol. 5(1), pp. 110–124.

⁶ Kaltwasser C., *The Responses of Populist to Dahl's Democratic Dilemmas, Political Studies*, 2013.

авторитарних практик⁷. Отже, як можна спостерігати, дослідники вивчають вплив популізму на демократію, але на рівні демократичних структур або поведінки політичних еліт. Однак аналіз впливу цінностей підтримки популізму на самі цінності демократії привертає мало уваги, лише частково це можна спостерігати в дослідженнях Р. Інглегарта, роботи якого стануть теоретичною основою нашого дослідження.

Цей короткий огляд основних взаємодій між популізмом і демократію демонструє, що популізм зазвичай спрямований не проти демократичної системи, а проти ліберальної (представницької) демократії, що викликано зниженням довіри до політичних інститутів у суспільстві через їхню неефективність. Проте моему нашому випадку дослідження цінностей підтримки популізму можуть найбільше впливати на цінності демократії, особливо ліберальної.

У дослідженні спиратимуся ми опиратимемося на теорії Р. Інглегарта про вплив цінностей на виникнення популізму, а також його теорію про вплив масових ціннісних переконань на виникнення і функціонування ліберальної демократії. В основі теорії виникнення популізму на підставі цінностей Р. Інглегарт указує на те, що, починаючи з 1970-х років, у суспільствах, особливо західних, відбулися зміни в культурній площині, зокрема розпочався ріст постматеріальних цінностей, для якого характерне самовираження в молодого покоління та освічених груп населення. Ці культурні зміни сприяли більшому затвердженню соціальної толерантності до різноманітних форм життя, релігій і культур, мультикультуралізму, міжнародного співробітництва, демократичного врядування та захисту основних свобод і прав людини. Але поширення прогресивних постматеріальних цінностей також стимулювало негативне ставлення до культурних змін у людей, які вбачали загрозу в цих змінах. На тлі імміграційних процесів, розвитку міжнародного співробітництва і посилення ролі наднаціональних інститутів і лібералізму деякі суспільні групи опинилися в маргіналах, а тому стали підтримувати традиційні й мате-

⁷ Levitsky S., Loxton J, *Populism and competitive authoritarianism in the Andes, Democratization*, 2013, Vol. 20 (1), pp. 107-136.

ріальні цінності. Саме в популістах ці суспільні групи вбачали захист традиційних цінностей, особливо на національному рівні⁸. Фактично ріст постматеріальних цінностей усуває від політичного життя традиціоналістів, а ті своєю чергою за допомогою популістів намагаються повернутися в політичне життя знову і повернути традиційні й національні цінності.

В іншій теорії Р. Інглегарт указує, що вплив масових ціннісних переконань зумовлює виникнення і функціонування ліберальної демократії. Формування в суспільстві критичної маси громадян, яка сповідує емансипативні цінності, призводить до встановлення та розвитку демократії. Демократія за Р. Інглегартом – це досягнення емансипації, вона звільняє людей від утисків і дискримінації, даючи їм можливість «жити тим життям, яке вони мають підстави цінувати»⁹. Отже, цінності, що визначають демократію, акцентують на рівності, свободі й толерантності та надають людям можливості влаштовувати своє життя на власний розсуд як у приватній, так і в публічній сфері. Люди, що ставлять ці цінності вище від інших, є прихильниками визвольних цінностей. Якщо вони підтримують демократію (як це робить більшість), то це зумовлено швидше свободами, які вона надає, ніж переконаністю в тому, що демократія породжує економічне процвітання, або іншими інструментальними міркуваннями. Водночас саме емансипативні цінності сприяють розумінню ліберальної демократії, тобто прихильність до такої форми¹⁰. Отже, емансипативні цінності, які впливають на ставлення демократії в ліберальному розумінні, можуть бути змінені, ураховуючи те, що популізм саме спрямований проти ліберальної демократії, а та група суспільства, яка підтримує популістів, відповідно може відмовлятися від ліберального розуміння демократії і схилитися до авторитаризму,

⁸ Inglehart R., Norris P., *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2818659.

⁹ Харпфер К., Бернхаген П., Инглхарт Р., Вельцель К., *Демократизация*, Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015.

¹⁰ Харпфер К., Бернхаген П., Инглхарт Р., Вельцель К., *Демократизация*, Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015.

а зміни в ціннісному сприйнятті демократії матимуть наслідки, які важко буде виправити.

Поєднання двох вищерозглянутих теорій допоможе з'ясувати, чи цінності, які впливають на підтримку популізму, впливають на цінності, які є основою існування ліберальної демократії; дослідити, чи популізм справді глибинно створює загрози для демократії не лише на рівні впливу на демократичні інститути, а й на рівні сприйняття суспільством демократії.

Для дослідження використовуватимемо метод регресійного аналізу. Як змінні братимемо до уваги показники, що відображають цінності підтримки популізму, які запропонував Р. Інглегарт, а саме показники опитування громадян «European Social Survey» в Україні та Польщі, починаючи з 2002 р. до сьогодні (вибір такого періоду пояснюємо початком активної фази діяльності популістів із 2002 року в обох країнах). Основні показники: ставлення до іммігрантів, рівень довіри до наднаціональних інститутів, авторитарні тенденції (прихильність до сильного уряду), рівень задоволення демократією. Відповідно ці показники стануть незалежними змінними, а залежними змінними будуть рівень вираження емансипативних цінностей (ліберальне розуміння демократії) та рівень демократії за Freedom House.

Випадок Польщі. Результати регресійного аналізу щодо впливу цінностей підтримки популізму на цінності демократії у випадку Польщі демонструють, що справді один із чинників, а саме незадоволеність громадян Польщі функціонуванням демократії, впливає на рівень емансипативних цінностей. Проте коефіцієнт варіації дорівнює – 0, 579, що вказує на середню силу зв'язку (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1
 Результати регресійного аналізу для Польщі

	Польща	
	Коефіцієнт	Бета
Рівень незадоволеності демократією	0,711	-0,579*
Залежна змінна	4,689	
Скорегований R-квадрат	0,228	
N	60	

Джерело: власні розрахунки автора

*a=0,019

Проте рівень вираження емансипативних цінностей громадян Польщі тільки зростає навіть під впливом цінностей, які схиляють голосувати за популістів (рис. 1.1).

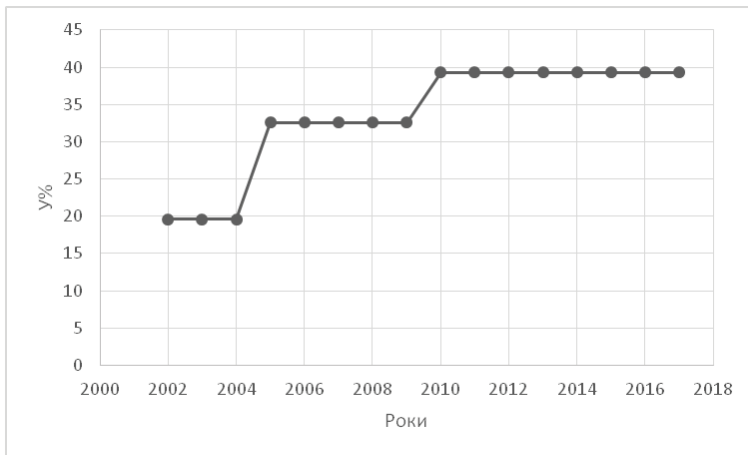

Рис. 1.1 Кількість населення Польщі, рівень вираження емансипативних цінностей якого перебуває в межах 0,6-1,0

Але факт, що існує зв'язок між рівнем вираження емансипативних цінностей і незадоволеністю функціонуванням демократії, указує на те, що незадоволеність демократією може призвести до того, що в громадян зменшуватиметься вираження емансипативних цінностей. Це може відбутися в тих групах суспільства,

які розуміють демократію поперхено як інструмент досягнення економічних і соціальних цілей, а не як свободу і спосіб самовираження. Отже, популізм у Польщі створює умови для зростання незадоволення ліберальною демократією, але загалом не впливає на вираження емансипативних цінностей і ліберальне розуміння демократії (свобода та самовираження). Окремі групи громадян Польщі можуть бути незадоволені функціонуванням інститутів демократії й ідеєю ліберальної в розумінні представницької демократії, але вони не відмовляються від суспільних цінностей, які дає демократія, а саме свободу і можливість самовираження. Відмова від емансипативних цінностей можлива в тому випадку, коли популісти будуть наступати на права свободи слова і самовираження, а окремі громадяни підтримуватимуть це, тоді можна говорити про загрозу популізму для демократії як на рівні політичних інститутів, так і на рівні суспільства. Поки що у випадку Польщі правління партії «Право і справедливість» зумовило погіршення показників щодо свободи слова, демократичності уряду та незалежності судової системи, але ці зміни не значні, щоб вплинути кардинально на життя громадян Польщі¹¹.

Якщо розглядати вплив цінностей підтримки популізму на рівень демократії, то випадок Польщі вказує, що показник незадоволення функціонуванням демократії впливає на рівень демократії. Відповідно до результатів регресійного аналізу, коефіцієнт варіації дорівнює -0,611, що свідчить про тісний зв'язок між рівнем незадоволеністю демократією та рівнем демократії (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2
Результати регресійного аналізу для Польщі

	Польща	
	Коефіцієнт	Бета
Рівень незадоволеності демократією	0,033	-0,611*
Залежна зміни	2,810	
Скорегований R-квадрат	0,392	
N	60	

Джерело: власні розрахунки автора

¹¹ Freedom House. *National Transit Poland: period 2008-2017 years*, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/poland>.

Однак у випадку Польщі незадоволеність демократією не критична і зміни рівня демократії незначні, але можна констатувати сам факт такої тенденції. Умови росту існують, оскільки до влади в Польщі прийшли популісти (партія «Право і справедливість»). На тлі росту незадоволення функціонуванням демократії в Польщі, що, найімовірніше, пов'язано зі зниженням довіри до політичних інститутів як національних, так і наднаціональних, такий тренд використали популісти (Рис.1.2).

Рис. 1.2 Основні показники дослідження для Польщі

Джерело: Database: European Social Survey, Freedom House, Election in Europe

Отже, випадок Польщі демонструє, що цінності підтримки популізму не впливають на зміни емансипативних цінностей, проте між цими показниками існує зв'язок. Невдоволення функціонуванням демократії не загрожує демократії, оскільки окремі групи, спрямовані проти інститутів демократії через зниження довіри до них, підтримують свободу і самовираження. Проте зниження підтримки емансипативних цінностей можливе, якщо популісти згоратимуть демократичні практики в напрямі погіршення рівня свободи слова, демократичного управління і незалежності судової системи, а громадяни здебільшого підтримуватимуть такі дії популістів. У сучасному стані в Польщі можна спостерігати

незначне підвищення рівня невдоволення функціонуванням демократії, але це пов'язано з недовірою окремих груп громадян до політичних інститутів, які були вилучені з політичного процесу і знайшли в популістах можливість повернутися в політику. Водночас популісти використовують зниження довіри до демократичних політичних інститутів для їх послаблення, щоб утримувати владу, як це відбулося в Польщі із судовою реформою і тиском на ЗМІ.

Випадок Угорщини. Випадок Угорщини демонструє, що цінності підтримки популізму впливають на цінності демократії, що підтверджують результати регресійного аналізу, зокрема, показник рівня недовіри до наднаціональних політичних інститутів, у випадку Угорщини – це недовіра до Європейського парламенту. Отже, рівень недовіри до наднаціонального інституту впливає на рівень вираження емансипативних цінностей суспільства Угорщини. Коефіцієнт варіації дорівнює $-0,533$, що вказує на середній зв'язок (Табл. 1.3).

Таблиця 1.3
Результати регресійного аналізу для Угорщини

	Угорщина	
	Коефіцієнт	Бета
Рівень недовіри до наднаціональних інститутів	0,688	-0,533*
Залежна змінна	5,396	
Скорегований R-квадрат	0,284	
N	60	

Джерело: власні розрахунки автора

* $a=0,034$

Незважаючи на вплив цінностей підтримки популізму на емансипативні цінності, кількість громадян, у яких вираження емансипативних цінностей у межах $0,6-1$, зростає, хоч динаміка зростання і обсяг не такі, як у Польщі (Рис.1.2).

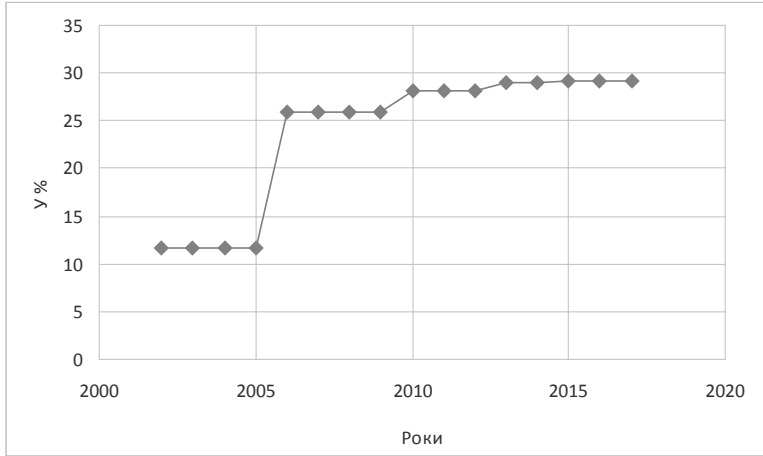

Рис. 1.3 Кількість населення Угорщини, рівень вираження емансипативних цінностей перебуває в межах 0,6-1,0

Існування зв'язку між емансипативними цінностями та рівнем недовіри до наднаціональних інститутів в Угорщині вказує на те, що частина суспільства розуміє демократію через призму цінностей свободи та самовираження, але прив'язує це до розбудови так званої «національної демократії». У контексті останніх 8 років (2010–2018 рр.) політика прем'єр-міністра В. Орбана і його партії «Фідез», риторика якого орієнтована на проблему іммігрантів і втручання наднаціональних інститутів у внутрішні справи Угорщини, є наслідком вираження запитів, які сформувалися в громадян Угорщини впродовж 1993–2002 рр., коли демократизація призвела до зростання рівня демократії, але рівень економіки й умови життя не відповідали очікуванням громадян¹². Тому партія «Фідез» у 2002–2004 рр. активізувала риторику, що соціально-економічні проблеми пов'язані з розбудовою демократії, яка залежала від зовнішнього втручання¹³. Унаслідок такої ритори-

¹² Hungary: Populism or politics?, https://www.cidob.org/en/articulos/cidob_report/n1_1/hungary_populism_or_politics, Угорська економіка (довідка), <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/219/41/>.

¹³ Orban declares end of «liberal democracy» in Hungary, vows to fight for Christian values, <https://www.rt.com/news/426412-orban-christian-values-eu-hungar>.

ки сформувалася ідея «національної демократії» – самостійний шлях демократичного розвитку без зовнішнього втручання наднаціональних інститутів (у випадку Угорщини – Європейського Союзу щодо імміграційної політики та дотримання європейських норм законодавства і демократичного розвитку). Проте цінності підтримки популізму не загрожують демократії в контексті свободи та самовираження. Угорські популісти, зокрема партія «Фідез», хоч і наступає на демократичні свободи, але поки це не призводить до порушення прав громад до того рівня, коли самовираження стає неможливим. Хоч можливо простежити зниження кількості громадян Угорщини, які сповідують емансипативні цінності в межах 0,6-1, оскільки наступ на демократичні свободи в країні продовжується, але результати опитування щодо цінностей 2015–2018 рр. будуть оприлюднені наприкінці 2018 року.

Отже, окрема група угорських громадян сприймає демократію через призму емансипативних цінностей, але розуміє її лише в контексті розбудови ідеї так «національної демократії» з мінімальною залежністю від глобалізації та зв'язками з наднаціональними інститутами.

Результати регресійного аналізу щодо впливу цінностей підтримки популізму на рівень демократії демонструють ситуацію, що такий вплив відсутній, оскільки жодний із показників цінностей підтримки популізму не впливає на рівень демократії. Такі результати вказують, що угорці не сприймають демократію інституційно, а лише через переконання свободи і самовираження. Це на перший погляд свідчить, що угорські громадяни розуміють демократію тільки як цінності свободи і самовираження, які дають умови для соціально-економічного розвитку.

Проте порівняння показників рівня демократії, рейтингу партії «Фідез» і рівня незадоволення роботою демократії вказує на те, що з приходом до влади партії «Фідез» рівень незадоволення демократією зменшився, а рівень демократії знизився (Рис. 1.4). Така ситуація свідчить, що громадяни Угорщини, які сповідують емансипативні цінності в межах 0,6-1, перебувають у меншості, а інша частина громадян, у якої вираження емансипативних цінностей менша від 0,6, сприймає риторику і політику популіст-

ської партії «Фідез» у контексті демократичних дій. Тобто політичні інститути в державі контролює одна партія, а це громадяни сприймають як істинну демократію. Знижується рівень демократії на тлі діяльності партії «Фідез».

Рис. 1.4 Основні показники дослідження для Угорщини

Цінності підтримки популізму в такому випадку можуть загрожувати демократії в Угорщині, якщо надалі знижуватиметься рівень демократії через дії угорського уряду, а більша частина громадян підтримуватиме таку діяльність і через підмінну поняття сприйматиме політику партії «Фідез» як реальну демократію.

Випадок України. Випадок України демонструє, що цінності підтримки популізму не впливають на цінності демократії, що підтверджують результати регресійного аналізу. Жодний із показників цінностей підтримки популізму немає зв'язку з рівнем вираження емансипативних цінностей, оскільки показник імовірності результатів більше від 0,05, що вказує на випадковість зв'язку між даними. Зростає частина громадян, які потрапляють у когорту високого рівня вираження емансипативних цінностей (рис.1.5).

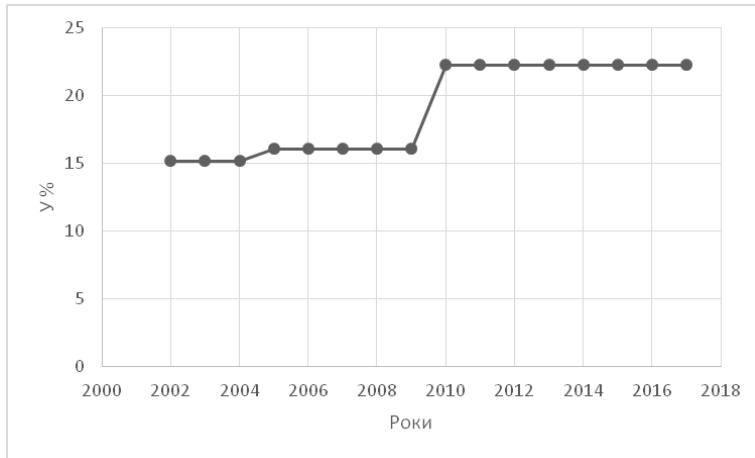

Рис. 1.5 Кількість населення України, рівень вираження емансипативних цінностей якого перебуває в межах 0,6-1,0

Однак у впливі цінностей підтримки популізму на рівень демократії простежуємо чіткий зв'язок одного з показників цінностей підтримки популізму, а саме між рівнем незадоволення функціонуванням демократії і рівнем демократії (Таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Результати регресійного аналізу для України

	Україна	
	Коефіцієнт	Бета
Рівень незадоволеності демократією	0,011	-0,657*
Залежна зміни	5,167	
Скорегований R-квадрат	0,329	
N	60	

Джерело: власні розрахунки автора

Результати регресійного аналізу засвідчують, що коефіцієнт варіації дорівнює -0,611, що вказує на сильний зв'язок. У цьому випадку зв'язок між рівнем незадоволення функціонуванням демократії і рівнем демократії демонструє, що високе незадоволення зумовлене нестабільною роботою політичних інститутів Украї-

ни. У показниках рівня демократії за Freedom House закладено вимірювання якраз через оцінку діяльності демократичних інститутів. Отже, можна простежувати як неефективність інститутів призводить до незадоволення демократією, а це водночас і впливає на рівень демократії (рис. 1.6).

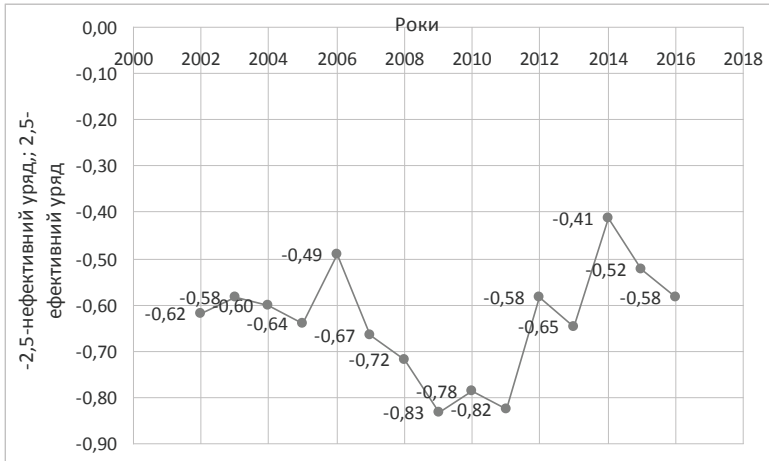

Рис. 1.6 Ефективність уряду України

Джерело: Data.Worldwide Governance Indicators

Отже, популізм в Україні деякою мірою підміняє розуміння демократії, окремі групи громадян, які залишаються незадоволені демократією, розуміють її тільки інституційно. Тенденцію можна простежити на графіку, зокрема у 2008–2009 роках показник рівня демократії був одним із найвищих, але незадоволення українців демократією також було найвищим. Хоч уряд у 2008–2009 роках був сформований здебільшого з представників популістської партії ВО «Батьківщина», але формування уряду 2010 й 2012 років Партією регіонів відбувалося на тлі зменшення рівня незадоволення функціонуванням демократії (рис. 1.5).

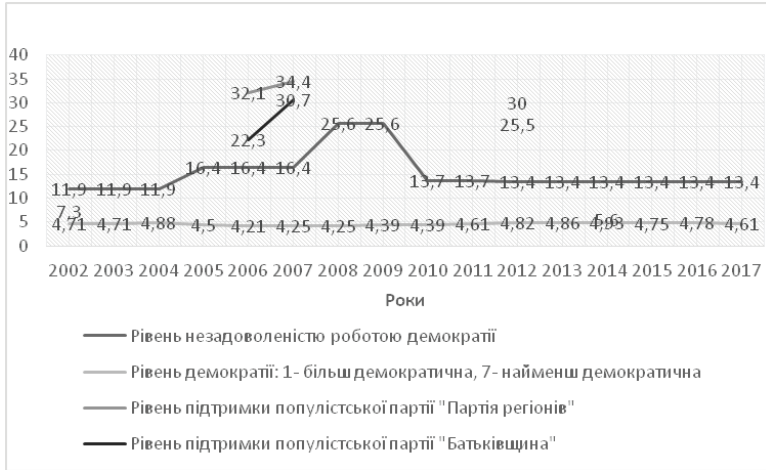

Рис. 1.7 Основні показники дослідження для України

Джерело: Database: European Social Survey, Freedom House, Election in Europe

Тому прихід до влади популістів на тлі згортання демократичних процесів в Україні зумовлює зменшення невдоволення демократією.

Отже, громадяни України розуміють демократію інституційно, тобто поперхово як інструмент, а тому піддаються впливу популізму, в основі якого лежить концепція про надання влади народові і про істинних представників цього «народу». У цьому випадку розуміння демократії в Україні через призму емапси-пативні цінності не суттєве, а тому вплив цінностей підтримки популізму на цінності демократії в Україні може бути мінімальним. Однак підтримка популізму впливає на рівень демократії, що може призводити до гальмування розвитку демократії через те, що окремі групи громадян, які розуміють демократію як інструмент, піддаються впливові популізму й можуть приймати авторитарні практики популістів як демократичні. Тому у випадку України популізм справді гальмує розвиток демократії не тільки на інституційному рівні, а й на рівні цінностей, коли демократію сприймають поперхово як інструмент.

Висновок. Отже, випадки Польщі, Угорщини й України демонструють, що популізм роль має значення в процесі становлення і функціонування демократії. У випадку Польщі популізм суттєво не загрожує демократії, оскільки цінності підтримки популізму не впливають на цінності демократії. Однак існує мінімальна тенденція впливу цінностей підтримки популізму на рівень демократії, що зумовлено окремими суспільними групами, які недовіряють політичним інститутам, вилучені з політичного процесу Польщі й за допомогою популістів намагаються повернутися в політику. Стабільне зростання високого вираження емансипативних цінностей зумовлює стабільне функціонування демократії навіть в умовах підтримки популізму, спрямованого проти ліберальної (представницької) демократії. Загроза демократії можлива лише в тому випадку, якщо критична маса суспільства підтримає авторитарні практики популістів, спрямовані проти свободи та самовираження, що закладено в емансипативних цінностей.

У випадку Угорщини цінності підтримки популізму впливають на цінності демократії (емансипативні цінності), проте не на зниження рівня вираження емансипативних цінностей у межах 0,6-1. Лише окрема частина громадян в Угорщині сповідує такі цінності, інша підтримує діяльність популістів, спрямовану проти демократичних норм щодо функціонування демократичних інститутів, які мають бути незалежними. Фактично популістська партія «Фідез» підмінює розуміння демократії, оскільки декларує, що саме вона представляє інтереси народу Угорщині, а політичні інститути тільки створюють проблеми і загрожують інтересам народу, хоча саме ці інститути є основою ліберальної демократії і захищають емансипативні цінності. Розбудова в Угорщині такої моделі «народної» демократії загрожує гальмуванням розвитку, а можливо навіть згортанням емансипативних цінностей. Більша частина угорських громадян розуміє демократію як боротьбу з фактично демократичними інститутами і відходження від ідеї ліберальної демократії.

Випадок України демонструє, що вплив популізму суттєво загрожує процесу демократизації. Цінності підтримки популізму не впливають на цінності демократії, але це не означає, що розвиток емансипативних цінностей в Україні мінімізує вплив популізму на демократію. Критична маса громадян України розуміє демократію як інструмент, а тому підтримує популістів у процесі згорання демократії і вважає це демократичними процесами. Фактично окремі суспільні групи розуміють популізм як ідеологію правління народу істинними представниками цього народу. Водночас ці групи громадян України не можуть інституалізуватися в політичному процесі, оскільки немає ліберального розуміння демократії, а лише як інструмент. Тому громадяни України обирають популістські партії, які представляють демократію як інститути, що ефективно працюватимуть, якщо їх жорстко контролювати, а якщо інститути працюють неефективно, то проти них потрібно боротися, але немає розуміння того, що демократія – це ще свобода і самовираження.

Рекомендована література:

1. FAZ: Nocna ofensywa PiS przeciwko demokracji, *DW*, <http://www.dw.com/pl/faz-nocna-ofensywa-pis-przeciwko-demokracji/a-39782969>.

2. Freedom House. *National Transit Poland: period 2008-2017 years*, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/poland>.

3. Hungary: *Populism or politics?*, https://www.cidob.org/en/articulos/cidob_report/n1_1/hungary_populism_or_politics.

4. Inglehart R., Norris P., *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2818659.

5. Inglehart R., Norris P., *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2818659.

6. Kaltwasser C., *The Responses of Populist to Dahl's Democratic Dilemmas*, *Political Studies*, 2013.

7. Levitsky S., Loxton J., *Populism and competitive authoritarianism in the Andes*, *Democratization*, 2013, Vol. 20 (1), pp. 107-136.

8. Matsiyevsky Y., Kashynskyi O., The sources of populism in East Central Europe, *The Ideology and Politics Journal*, 2017, Issue 2 (8), pp. 15-37.

9. *Orban declares end of «liberal democracy» in Hungary, vows to fight for Christian values*, <https://www.rt.com/news/426412-orban-christian-values-eu-hungar>.

10. Rustow D., Transitions to democracy: toward a dynamic model, *Comparative Politics*, 1970. Vol. 2 №3, P. 91.

11. Urbinati N., Democracy and Populism, *Constellations*, 1998 Vol. 5(1), pp. 110–124.

12. Инглхарт Р., Вельцель К., *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*, Москва: Новое издательство, 2011.

13. *Угорська економіка (довідка)*, <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/219/41/>.

14. Харпфер К., Бернхаген П., Инглхарт Р., Вельцель К. *Демократизация*, Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015.